

PROF. DR. NADİR DEVLET'İN TARİHÇİLİĞİNDE TÜRK DÜNYASI ve TATARLAR

NESRİN SARIAHMETOĞLU*

Öz: Eserleri ilmi ciddiyeti, ileriye yönelik yorum ve tespitleri ile Prof. Dr. Nadir Devlet Türk tarihçiliğinde çok önemli izler bırakan saygın bir bilim adamıdır. Prof. Dr. Nadir Devlet'in çalışma sahası Türk Dünyası'dır ve Türk Dünyası onun eserlerinde her zaman çok yönlü ele alınmıştır. İlmin uzmanlık alanlarında her türlü detayın titizlikle incelenmesini bir çalışma ilkesi olarak benimseyen Prof. Dr. Nadir Devlet'in yazılarının büyük bölümü İdil Ural coğrafyası ile ilgilidir. Bu bölgenin gerek tarih gerekse mevcut siyasî gelişmelerini kendine özgü üslubuyla yorumlayan Prof. Dr. Nadir Devlet, bu yorumlarını yaptığı analizlerle gözler önüne sermiştir. Telif eserleri ve yıllar boyunca yazdığı makaleler, raporlar ve sunduğu bildiriler araştırmacılar için çok önemli bir veri kaynağıdır. Prof. Dr. Nadir Devlet bu çalışmalarında sadece belli bir olay üzerinden değil, çok yönlü bir anlatımla konuların derinliğini sunmaya çalışmıştır. Dinamik ve yaşayan bir tarih anlayışı olan Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk dünyasının ne kadar renkli olduğunu, ne kadar zengin ad ve kültüre sahip olduğunu eserleri ile ortaya koymuştur. Bir dönem Sovyetler Birliği'nde meydana gelen siyasî değişimleri henüz sistem ayakta iken yapan Prof. Dr. Nadir Devlet, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri hakkında da sıklıkla yazmıştır. Bu yazılarında o günlerde bu coğrafyalara yönelik bilinmeyen veya az bilinen hususlarda pek çok kavram, terim ve önerilerini paylaşarak, verdiği eserlerle Türk tarihine büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Nadir Devlet, İdil-Ural, Tataristan, Türk/Türkî, Kazan

THE TURKIC WORLD AND TATARS IN THE HISTORIOGRAPHY OF PROF. DR. NADİR DEVLET

Abstract: With the scientific rigor, anticipatory interpretations and assessments, Prof. Dr. Nadir Devlet is an esteemed scientist who has left significant marks in Turkish history. Prof. Dr. Nadir Devlet's field of work is the Turkic World; in his works the Turkic World has always been studied from multiple perspectives. Being meticulous and rigorous in specialized areas of research, most of Prof. Dr. Nadir Devlet's articles are about Idil Ural region. Prof. Dr. Nadir Devlet has demonstrated his analyses of this region by interpreting both the historical and political developments in a unique style. His copyrighted and referenced works, numerous articles, reports and papers in

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, nesrins@superonline.com

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 25.11.2022, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 05.12.2022)

Doi:10.47089/ıuad.1209915

conference proceedings throughout the years have been an important primary source of data for researchers. In his studies, Prof. Dr. Nadir Devlet has not based his explorations solely on cases; he has attempted to show the depth of selected topics by multifaceted mode of inquiry. Embracing a living and dynamic historiographical point of view. Prof. Dr. Nadir Devlet has revealed how colorful the Turkic World is and how rich the Turkic culture is in all of his works.

Prof. Dr. Nadir Devlet has written on the political changes of the Soviet Union while the system was still intact; he also did research and often wrote on the Turkic Republics that gained their independence after the dissolution of the Soviet Union. He has made an outstanding scientific contribution to the Turkish history by sharing his concepts, constructs and proposals for further research on these either unexplored or insufficiently known geographic regions.

Key Words: Nadir Devlet, Volga-Ural, Tatarstan, Turk/Turkic, Kazan

Giriş

Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Dünyasına yönelik hazırlamış olduğu eserlerde, engin bilgisini, kültür birikimini, gözlem yeteneğini, birbiriyle bağlantılı çok farklı görüşler ve bilgilerle sunan saygın bir ilim adamıydı. Çalışmaları, ilmi ciddiyeti ve ileriye yönelik yorum ve tespitleri ile Prof. Dr. Nadir Devlet Türk tarihçiliğinde çok önemli izler bıraktı.

Farklı düşüncelerle meselenin hiç görülmeyen bir boyutunu gözler önüne sermesi, ayrıntılara dayanan ancak birçok kimsenin belki de hiç fark edemeyeceği bir alana dikkat çekmesi Prof. Dr. Nadir Devlet'in en önemli özelliklerindendi. Disiplinler arası ilişkilerle bağlantılar kurulmasını destekleyen Prof. Dr. Nadir Devlet, önemini vurguladığı konularda her tür detayın titizlikle incelenmesini bir çalışma metodu olarak benimsemişti. Bu hususlar onun araştırmalarının temelini oluşturuyordu.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in Türk Dünyası ve Tatarlar ile İlgili Dört Temel Eseri

Prof. Dr. Nadir Devlet'in Türkçe, İngilizce, Almanca Tatarca (Rusça ve Arapça gibi dillere çevrilen makaleler de dahil olmak üzere) yayınladığı makale-bildiri tarih, kültür, sosyal ve siyasî gelişmeler şeklinde tasnif edebileceğimiz konu başlıkları ile elbette sınırlanamaz. Ancak hocanın kısa ve uzun vadede tespit ve değerlendirmeleri, yorumları, analizleri yıllar geçtikçe daha derinden anlaşılacak ve kavranacaktır.

Eserleri yıllar boyunca geniş bir okuyucu kitlesi bulan, bilhassa 1990'lı yıllardan sonra Türk Dünyasında köklü değişikliklerin yepyeni bir ilgi odağı olduğu dönemde bu konuları bilimsel bir şekilde araştıran Prof. Dr. Nadir Devlet ülkemizde de büyük bir boşluğu doldurmuştur. Rusya'daki Türkler meselesi bu tarihlerde üniversite çevresinin dışında büyük bir merak konusu olduğu için bu konulara ilgi duyanların ellerinde derli toplu ve son derece önemli bilgilerin yer aldığı eserler bir dönem hocanın kaleminden ortaya çıkmıştır. Akıcı bir üslupla

kaleme alınan, gerek örneklendirmeler gerekse analiz, yorum ve tespitlerle konunun esasını gözler önüne seren Prof. Dr. Nadir Devlet'in eserleri gelecek nesillerin de bilgi dağarcığında önemli bir yer tutacaktır.

Aşağıda Prof. Dr. Nadir Devlet'in Türk Dünyası ve İdil Ural coğrafyası ile ilgili olarak yer verilen bazı çalışmaları onun düşünce dünyasının nasıl şekillendiğini anlamamızı sağlayacaktır. Hocanın eserlerinde yer alan fikirlerin teorik ve kavramsal anlamları çoğu zaman ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çalışmalarının bir bölümüne yer verdiğimiz bu değerlendirmede Prof. Dr. Nadir Devlet'in uzun bir zaman dilimi boyunca kaleme aldığı yazılar ve kullandığı metot açıklanacaktır.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in yayınlanmış eserlerinin ilki aynı zamanda doktora tezi de olan *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*'dir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından Ankara'da 1985'de yayınlanmıştır.

1917 Bolşevik İhtilali öncesinde Rusya Türklerinin siyasî, kültürel ve millî faaliyetlerinin ayrıntılı olarak ele alındığı eser, orijinal kaynaklar kullanılarak hazırlanmış bir araştırmadır. Bilhassa dönem basınına hâkimiyeti, çağın politik tartışmalarının yorum ve analizi, metnin bütünselliği bozulmadan bütün detayların dipnotlarla sunulması, eserden faydalanacak okuru bilgilendirme amacı taşımaktadır. Türkiye Milli Kültür Vakfı tarafından 1986'da birincilik ödülüne layık görülen eser genişletilmiş 2. baskısını 1999'da, üçüncü baskısını 2014'de, dördüncü baskısını da 2020'de yapmıştır.¹

Prof. Dr. Nadir Devlet'in *Çağdaş Türk Dünyası* adını taşıyan eseri 1989'da basılmış ve yayınlandığı yılda sahasındaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eser ikinci ve genişletilmiş baskısını Çağ Yayınları tarafından 1993'de Doğuştan Günümüze Büyük İslam Ansiklopedisi *Çağdaş Türkiler* Ek. Cilt olarak yapmıştır. Eserde, dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türklerin durumları bir bütün olarak ele alınmış ve bu coğrafyalarda yaşayan Türklerin pek çok meseleleri ortaya konmuştur. Kitap 24 bölümden oluşmaktadır. BDT'deki Türklere ağırlık verilse de bu coğrafya dışında yaşayan Türkler ihmal edilmemiştir. BDT'nin siyasî, idari ve demografik yapısı, Sovyet idari sistemi ve kurumlar hakkında bilgi veren Prof. Dr. Nadir Devlet, BDT'de millî toplulukların egemenlik/bağımsızlık ilanlarını da kronolojik bir liste şeklinde sunmaktadır. Türklerin yaşadığı coğrafi bölgeler kendi içinde tasnif edilmiş ve tarihten başlayarak sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok alt başlıkla konular ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra beş Türk Cumhuriyetinin

¹ Tataristan'da ve Azerbaycan'da Rusya Türklerinde millî şuurlanmanın çok mühim bir dönemi olan 1905-1917 yılları hakkında bilgi edinilmesi ve bu konularda hazırlanan eserlerin okurlara kazandırılması amacıyla eser, Azerbaycan Türkçesi ve Tatarca olarak neşredilmiştir. *Russia Türklerinin Milli Köreş Tarixi (1905-1917)*. (1998). (çev. Rabit Batulla), Kazan: Milli Kitaphane Yayınları.
Rusiya Türklerinin Milli Mübarizə Tarixi (1905-1917). (2003). (Azerbaycan Türkçesine aktaran, Mirzə Ənsərli-Ləmbərli), Bakı: Ağrıdağ,

ortaya çıkması dünyada ilginin bu ülkelere yönelmesini sağlamıştır. Prof. Dr. Nadir Devlet kapsamlı çalışmasını Türk Dünyasının iyi bilinmesi gerçeğinden hareketle yazdığını belirtirken muhtemel sorunları bu sayede önceden teşhis etme ve tedbir alma imkânı olacağını, Türk Dünyasında ve ona komşu bölgelerde de barış ve dostluğun sağlanmasına yararlı olacağını söylemiştir.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in doktorasının devamı mahiyetinde olduğunu söylediği, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi* adını taşıyan eseri, Tatar-Başkurt tarihinde pek aydınlatılmayan dönemlerden biridir. Halkların bağımsızlık mücadelesi sonucu ortaya çıkan İç Rusya ve Sibir Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi dönemini ele almaktadır. Eserde İdil boyunda yaşayan Tatar Başkurtların XX. yüzyıldaki bağımsızlık arzularının en önemli göstergesi olan, halkın gerçek temsilcilerini içeren Millet Meclisi dönemi ve millî devlet gerçekleştirme çabaları anlatılmaktadır. Prof. Dr. Nadir Devlet son derece karmaşık siyasî gelişmelerin yaşandığı bir dönemi çerçeve bir planla sunar. Eserin önemine binaen hocanın bu çalışmasında anlatmak istedikleri ve sorduğu sorulara verdiği cevapların incelenmesi önemlidir.

Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre Rusya Türkleri bir birlik etrafında toplanarak kendi problemlerini çözmeye çalışmışlar ve bu amaçla 1-11 Mayıs 1917'de Bütün Rusya Müslümanları Kurultayını düzenlemişlerdi (Devlet, 1998: 87). Ancak değişen siyasî şartlar Bolşeviklerin hâkimiyeti ele geçirmesi ve iç savaş Türklerin problemlerinin birlikte çözülmesini engelledi. Prof. Dr. Nadir Devlet, Türklerin kendi bölgelerinde birbirlerinden kopuk bağımsızlık hareketlerine giriştiğini bunun sonucunda Musavat, Alaş Orda, İslam Şurası, Milli Fırka, Küçük Başkurdistan ve Tatar Başkurtların Milli Medeni Muhtariyeti adlı oluşumların meydana geldiğini söylüyordu. 1915 İhtilalinden önce Rusya'da muhtariyet fikrinin bilinmediğinden bahseden Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre XIX. yüzyılın sonunda I. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda da ifade edildiği gibi İdil Ural bölgesi için farklı bir muhtariyet mecburiyeti dile getirilmişti. İdil Ural'da Kazan ve Ufa gibi eyaletlerde Türkler mutlak çoğunlukta olmadığı için Ruslarla bir uzlaşma çerçevesinde bir takım haklara ulaşmanın gerçekçi olduğu düşünülmekteydi. Sonuçta Tatar Başkurt aydınlarının millî medeni muhtariyet formülü ortaya çıkmış oldu. Bu bölgesel bir muhtariyetin yerine, kültürel muhtariyetin tercih edildiği anlamına geliyordu. Böylece 1917'de Moskova'daki Kurultay'da Milli Şura adında bir üst danışma ve idarî teşkilat kurulmuş ve Moskova kararları gereğince Kazan'da ardı ardına kongreler toplanmaya başlamıştı (Devlet, 1998: 109). Son kongrede de İç Rusya Müslümanları için millî medeni muhtariyetin esasları kabul edilmişti. Bundan sonraki süreçte Millet Meclisinin kurulması öngörülüyor ve 25 maddelik kararların dışında Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı Millî İdare ve Şubeleri adı altında bir hükümet ile din, maarif ve maliye bakanlıklarının kurulması göz önünde tutuluyordu. Millî Parlamento, Rusya ve Sibiryaya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi adıyla, 20 Kasım 1917'de açılarak faaliyete başladı.

Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre Meclisin vekilleri çok değişik sınıflardan oluşuyordu. Hiçbiri belli bir siyasî parti temsilcisi değildi ve bu yapı 1918'de Bolşevikler tarafından ortadan kalkana kadar devam etti. Beş ay hâkimiyette kalan Millet Meclisi Tatar Başkurtların gerçek arzularının ifadesi olduğu için çok önemliydi. Çünkü bu meclis halkların hür iradesinden çıkmıştı ve herhangi bir gücün rolü meclis üzerinde etkin değildi. Prof. Devlet, Sovyet tarihçilerinin Millet Meclisini zenginlerin bir teşkilatı olarak sunduğunu belirtirken, Tatar Başkurt halklarının ianelerinin bu iddiaları yalanladığını ileri sürdü. Meclis'in kuruluşunun aynı zamanda demokratik bir yapısı olduğuna da değinen Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre mecliste çeşitli fraksiyonlar da mevcuttu (Devlet, 1998:189-190).

Türk asıllı halklar, bu ihtilal şartlarından neden yararlanamamıştı? Millet Meclisi'nin zamanın şartlarına göre neden başarılı görülmesi gerektiği gibi başarısızlığın da sebepleri ortaya konulmalıydı. Eser, Neden Başarılı Olunamadı? sorusuna çok farklı cevaplar vermektedir. Buna göre Türkçüler bölgesel özerklik yerine Rusya içine yayılmış her Türk Tatar ulusu mensubuna haklarını vermek istemiş, Toprakçılar'ın (Federalistler) baskısı ile İdil Ural Devleti kurma projesini alternatif olarak kabul etmek zorunda kalmışlardı. İkisi de özerklikten bahsetse de bağımsızlığı düşünmemişlerdi çünkü buna ne fikren hazırlardı ne de yakın gelecekte böyle bir imkânı gerçekçi görmüyorlardı. Prof. Devlet'e göre Millet Meclisi'nin kuruluş felsefesi bölgenin ve dönemin şartlarına göre hatalı değildi. Ancak şu da bir gerçektir ki, silahlı gücü olmayan, Ruslarla iç içe yaşayan, ekonomik altyapısı yetersiz, siyasî kadroları tam oluşmamış bir toplumun bağımsızlığı imkânsız denecek kadar zordu. Prof. Devlet başarısızlık sebeplerinin ilk maddesini sol eğilimli üyeler olarak sıraladı. Çünkü onlar bu harekete önce kendi arzularıyla girmiş sonra Bolşeviklerle iş birliği yapmışlardı. İkinci madde Başkurtçuluk hareketi, üçüncü madde Merkezi Harbî Şura idi. Harbî Şura, esas görevi olan millî birlikler oluşturmaya önem vermiş olsaydı Prof. Devlet'e göre Millet Meclisi daha güçlü olacaktı. Dördüncü madde Millet Meclisinin çevresindeki siyasî ve askerî ortamıdır. Prof. Dr. Nadir Devlet, Bolşeviklerle mücadele eden Beyaz Rusların azınlıkları dikkate almadığını amaçlarının Çarlığı eski haline getirmek olduğunu söylemekteydi. Çünkü millî azınlıkların bir takım taleplerle ortaya çıkmalarına tahammül edememişlerdi. Beşinci madde Kızıl Ordu idi. Millet Meclisini, Türk Tatar ulusunu meşru temsilci olarak tanımayan Kızıl Ordunun amacı Prof. Devlet'e göre komünizmi ve bu sistemde yaşayan Rusça konuşan Sovyet insanı yaratmaktır. Bütün bu sebepler birleştiğinde neden başarılı olunamadı sorusunun cevabı ortaya çıkıyordu. (Devlet, 1998: 305-310)

Çalışma kullanılan kaynaklar, akıcı üslup ve metodik inceleme açısından önemlidir. Millet Meclisi ve İdil-Ural Devleti projesi hakkında bilgi edinmek isteyenler için eser, başvuru niteliğinde bir kaynaktır.²

Prof. Dr. Nadir Devlet'in *Millet ve Sovyet Arasında* adlı çalışması Rusya Türklerinin 1917'de siyasî, sosyal, ekonomik durumunu ve ihtilalin mantığını daha iyi anlamak için kaleme alınmış bir eserdir. 1905-1917 dönemini millî uyanış olarak ifade eden hocamız bunun esasen basın yayın, eğitim ve siyasî sahalarda olduğunu söylemektedir. Ancak bütün bu gelişmeler Rusya Türkleri arasında her bölgede aynı güç ve tesirde olmamıştır. 1917 öncesinde millî uyanışın en güçlü olduğu bölge Kırım, İdil-Ural ve Azerbaycan'dır. 1905'de Çar II. Nikolay'ın manifestosu Rusya vatandaşlarına bir takım hürriyetler tanıyınca Kırım'da, Azerbaycan'da ve İdil-Ural'da basın yayın hayatında da değişik fikir ve görüşleri destekleyen dergiler, gazeteler görüldü. 1905-1917 Rusya Türklerinin eğitim konusunda büyük gelişmeler yaşadığı bir dönem oldu. Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, usul-ü cedid dönemi Rusya Türklerinin bilinçlenmesinde, modernleşmesinde ve dünyanın değişen şartlarına uyum sağlamasında büyük rol oynadı. Bu tarihlerde siyasî canlanma Türklerin siyasî faaliyetlere katılmaları ile gerçekleşti. Bu dönem dört aşamada incelenmeyi gerektiriyordu. İlki Devlet Duması'na üye olmak, ikincisi Rusya Türklerinin Kurultaylarına katılma, üçüncüsü Rus yeraltı teşkilatları ile işbirliği ve sonuncusu ise millî bağımsızlık teşkilatlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmaktı. Prof. Devlet'e göre Türklerin Rusya'da dört Devlet Duması'na, sayıları ilkinde göre azalarak da olsa katılmış olmaları büyük bir başarıydı (Devlet, 2011:27-30).

Duma dışında Rusya Türkleri problemlerini gündeme getirmek için Kurultaylar topladılar. Her türlü meselenin görüşüldüğü ve her görüşten kişiyi bir araya getiren bu toplantıların önemi çok büyüktü (Devlet, 2011:57-71). Alınan kararlar meşru yönetimin Bolşevik darbesi neticesinde ortadan kaldırılması yüzünden gerçekleşmeyince belli başlı Türk boyları kendi millî bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bu bağımsızlık hareketleri başarılı olamadı. Bolşevik dönemi millî hareketlerin bastırılması, millî aydın sınıfının yok edilmesi ile neticelendi. Yerine suni ittifak veya muhtar cumhuriyet ve muhtar oblastlar kuruldu. Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, 1917 Ekim İhtilali'nde gerek Bolşeviklere karşı mücadele eden gerekse Bolşeviklerle işbirliği yaparak kendi toplumlarına bir takım haklar elde etmeye çalışanlar aslında aynı amacı taşıyorlardı. (Devlet, 2011: 121-135)

² Nadir Devlet. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, Eser, 2008 yılında Kazan'da Razil Veliev'in editörlüğü ve Retid Kadiyrov'un çevirisi ile Tatarca neşredilmiştir. Nadir Devlet. (2008). *1917 Oktyabr İnkılabı ve Türk-Tatar Millet Mejlise: (Eçke Rusiya ve Seber Mösölmannarının Millet Mejlise 1917-1919)*, (ed. Razil Veliev), (Türkçeden çev. Retid Kadiyrov), , Kazan: Jien Neşriyatı ve Milli Kitap Neşriyatı.

Eserde “Bolşevizm Yayılırken Türkiye” başlıklı bölümde Mustafa Suphi'den başlayarak Milliyetçi Komünistler denilen aydınların faaliyetleri ve görüşleri de anlatılmaktadır. “Devrim Karşıtlarına ve Destekçilerine Ne Oldu?” başlığı son bölümdür. Burada 1920'den sonra İdil-Ural, Azerbaycan, Orta Asya (Türkistan), Orta Asya (Kazakistan) ve Kırım ele alınmaktadır. Kitapta sonuç bölümünden sonra siyasî, sosyal ve içtimai hayatta önemli kişilerin yer aldığı bir kim kimdir? başlıklı bir bölüm de bulunmaktadır. Eser bu döneme ilgi duyanlar için önemli bir kaynaktır.³

Türk Dünyasında tarih boyunca yaşanan gelişmeleri, verilen mücadeleleri çalışmalarında aktaran Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre bilhassa tarihî olayların arka planını açıklamak meselenin esasını daha net görmek adına gerekliydi. Bu amaçla yıllar boyunca yazdığı kitaplar, makaleler, verdiği konferanslar, sunduğu bildiriler, hazırladığı raporlar bu konu hakkındaki hassasiyetinin en önemli göstergesiydi.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in Fikirlerindeki Teorik ve Kavramsal Anlamlar

Tarih Bilinci: Prof. Dr. Nadir Devlet tarih ilminin diğer ilim dalları ile olan ilişkilerine çok önem verir, tarih ile paralel konuları paylaşan dolayısıyla karşılıklı işbirliği içinde olan başka ilim dallarının da öğrenilmesi, bilinmesi ve bunların çalışmalarda göz ardı edilmemesini söylerdi. Türk Dünyası için ileri sürdüğü çözüm önerilerinde bu ilişkiler ağını dikkate alırdı. Çünkü Prof. Devlet'e göre toplumlar zaman ve mekân içinde hem gelişirler hem de farklı özellikler kazanırlardı. Böylece toplumlar arasında farklılaşma da kaçınılmaz hale gelirdi. İşte bu sorunlar ve bunların çözümleri için mutlaka tarih bilinmeliydi.

Sovyetler Birliği'nde tarih eğitimi, tarih yazıcılığı rejimin arzu ve isteklerine uygun şekillenirdi. Sovyet döneminde verilen yeni millî kimliklerin gereği olarak Rus olmayan halklar arasında tarihçiliğe ehemmiyet verilse de toplulukların kendi millî tarihleri yerine cumhuriyetleri ile sınırlı kalmak kaydıyla bölgesel tarihler yazılmasına izin verilmişti. Başka bir ifade Türkler millî tarihler yerine kendi adlarına tesis edilen cumhuriyetlerin (bölgenin) tarihini kaleme alıyorlardı. Prof. Devlet'e göre bu yapılırken değişik Türk topluluklarının aynı soydan geldikleri belirtilmiyor, yakınlıkları vurgulanmıyor, o bölgede kurulan bir Türk devletinin diğer Türklerle ilişkisinden de bahsedilmemeye gayret ediliyordu. Cumhuriyet tarihleri Rus tarihi genel çerçevesinde yazılıyordu. “Vatan” fikri bütün SSCB'yi kapsadığı için yerli halkların kendi tarihî topraklarını vatan olarak görmediğini söyleyen Prof.

³ Nadir Devlet. (2011). *Millet ve Sovyet Arasında. 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu. Eser, *Millet Belen Sovet Arasında. 1917 Yılı Oktyabr İnkılabı: Rusiya Törkilerene Yaşeyş Öçen Köreşe* adıyla 2014'de Kazan'da Tatarca neşredildi.

Devlet'e göre Çarlık Rusyası veya SSCB vatan olarak kabul ediliyordu. Bunun dışında yazılan resmî tarihlerde genelde adı geçen topluluğun kendi arzusu ile Rus devletine katıldığı şeklinde, aslında tarihî gerçeklerle pek de bağdaşmayan ifadeler kullanılıyordu. Böylece Sovyet döneminde azınlıkların kendi tarihlerini gerçekçi şekilde öğrenemedikleri, yazamadıkları bir dönem olmuştu. Bu durum genç neslin millî tarihinden ve değerlerinden yoksun yetişmesinin en önemli sebebiydi. Gençleri komünizmin gereklerine göre eğitmeyi engelliyor gerekçesiyle geçmişten gelen adet-örfler ve geleneklerin bir haylisi yasaklandığı gibi bununla da yetinilmediğini söyleyen Prof. Dr. Nadir Devlet, tarihlerin de tahrif edildiğini ve halkların kendi geçmişlerinden ve tarihlerinden kopartıldığını ifade ediyordu. Bunun en önemli etki alanı “Gayr-ı Rusların ekseriyeti kendi arzuları ile Rusya'ya katıldılar” şeklinde suni bilgilerin ders programlarına alınmış olmasıydı (Devlet, 1995/1996: 97)

Diğer taraftan millî şuuru az çok canlandırmak isteyenler “milliyetçilikle” suçlanarak ağır şekilde cezalandırılmaktaydı. Sistemin propaganda ve emellerine hizmet eden yerli yönetici, öğretmen ve aydınlar ödüllendirilirken benliğini korumaya çalışanlara her türlü zorluk çıkartılıyordu. Rejimin yaratmak istediği yeni “Sovyet insanı” Rusça konuşan, Rus tarih ve kültürüne hayran bir çeşit insanlar topluluğu idi. Prof. Dr. Nadir Devlet, “Rusların başarıya ulaşamadıklarını görme fırsatını elde ettiğimiz için mutlu olmalıyız. Fakat maddî tahribatın yanında dimağlarda yaratılan tahribatın tedavisinin de hayli zaman alacağını göz önünde tutmamız gerekir” diyerek bu dönemin uzun sürmemesini umduğunu dile getirmişti. Son dönemlerde cumhuriyetlerde yaşanan millî şuurlanmanın ve tarihe olan ilginin artışından büyük mutluluk duymuştu.

Prof. Dr. Nadir Devlet, SSCB'de meydana gelen siyasî değişikliklerin bu ülkede millî azınlıkların çözülmemiş problemleri olduğunu daha o yıllarda göstermişti. Bunun sebepleri hocamıza göre, bir yandan Sovyet sisteminin yetersizliği diğer yandan çok derinlerde yani tarihten kaynaklanıyordu. Çünkü SSCB'deki Türkler XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar yaklaşık üç asırlık dönemde Rusya'nın hâkimiyeti altına girmişler, diğer bir ifadeyle ayrı zaman ve şartlarda bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi. Fakat onlar bu gerçeği baskının en güçlü olduğu dönemlerde dahi unutmamışlardı. Prof. Dr. Nadir Devlet, bu gerçeklerden yola çıkarak SSCB döneminde 70 yıl boyunca uygulanan sistemin yani tarih yazıcılığının merkezin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesinin zihinleri bulandırdığını, yeni yetişen nesillerin ise tarihleri konusunda bir boşluk içinde olduklarını ısrarla dile getirdi. Sonuç olarak hızlı bir tarih bilincinin SSCB'nin yıkıldığı dönemde oluştuğunu memnuniyetle ifade ediyordu. Her zaman çok ihtiyatlı olan ve eldeki verileri ciddi ve duygusal söylemlere yer vermeden analiz eden Prof. Dr. Nadir Devlet, gerek Türkiye dışında gerekse Türkiye'de öğretici ve konuyu derinlemesine inceleyen yazılar kaleme aldı. (Devlet, 2000: 133-137)

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra geçiş döneminde yaşanan ve ileride yaşanacak olan birçok problemi göstererek gerekli uyarıları yapan Prof.

Devlet'in "Rusya Federasyonunda Bağımsızlık Hareketleri: Tatarlar" başlıklı makalesi çok kapsamlı bir araştırmadır. Makale Rusya Federasyonu içindeki millî toplulukların SSCB'nin yıkılmasından sonra bağımsızlık arzularının nasıl bastırıldığını anlatmaktadır. Tablolar ve verilerle desteklenen yazı Rusya'nın kendi ekonomik menfaat alanı olarak kabul ettiği millî azınlıklara karşı, bağımsızlığı gereksiz bulduğu ve çifte standart uyguladığı tespiti ile başlar. Belli başlı problemleri (siyasî, ekonomik, demografik ve kültür) listeledikten sonra millî problemleri SSCB'de egemenlik/bağımsızlık hareketleri, siyasî cephede faaliyetler, Tatar Siyasî Partisi/İttifak, Milli Meclis/Gölgedeki Parlamento olarak detaylı bir inceleme sunar. 29 Mart 1992'de Milli Meclis'i ortaya çıkaran Kurultay'ın ilan ettiği Deklarasyonu da ekleyen Prof. Dr. Nadir Devlet, bağımsızlık referandumu, Dünya Tatarları Kongresi gibi Tataristan'ın yakın tarihi için çok önemli gelişmelerden bahsetmektedir. Millî problemler olarak ifade ettiği ikinci önemli husus kültürel faaliyetlerdir ki, burada da Tataristan İlimler Akademisinden başlayarak, bağımsızlık referandumu sonrasında Tataristan'ın en önemli bilimsel faaliyeti olan Türkoloji Kongresi anlatılmaktadır. Son olarak dini faaliyetlerle yazı sonlanır. Makale bütün alt başlıkların geniş bir tarihsel izahıyla başlar ve Prof. Dr. Nadir Devlet'in sonuç bölümündeki çarpıcı yorumuyla nihayete eder. Makaleyi kapsamlı bir analize tabi tutan Prof. Devlet, "İdil Ural'daki Türk toplulukları için bağımsızlık ümidi her üçünün birleşerek bir nevi güçlü federasyon oluşturmalarıdır" diyerek aksi halde hepsinin Moskova baskısından kurtulamayacağını söyler (Devlet, 1995: 167-189).

Tarih-edebiyat ilişkilerinin bir toplumun daha iyi anlaşılması için çok gerekli olduğunu düşünen Prof. Devlet, Türk Dünyasında fikir adamları, yazarlar kısacası toplumu yönlendiren, siyasî, sosyal, ekonomik alanlarda bir bilinç oluşturmak için eserler kaleme alan aydınlar (M.C. Bigi, Bubi, Barudi, Mercani, Tukay, Ayaz İshaki, İsmail Gaspıralı, Gabdurrahman İlyasi, Zakir Rami Derdimend, Sadri Aksudi Arsal, Yusuf Akçura vb.) hakkında da yazmış, konferanslar vermiş, tezler yönetmiştir. Kaleme alınan bu eserler tarihî şahısların faaliyetlerini, etki alanlarını kendi dönemlerinde ve kendi dönemlerinden sonra nasıl değerlendirildiğini gösteren çalışmalardır. SSCB'nin yıkılmasından sonra yoğunlaşan akademik çalışmalarla Türkiye dışındaki değişik Türk boylarının edebiyatları bilimsel bir şekilde incelenmeye başladığı için yapılan faaliyetler kültürel bağlarının daha da güçlenmesine sebep olmuştur.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in kültürel bağların etkileşimi konusunda kaleme aldığı "Atatürk'ün Ölümünün Tatar Türkleri Arasında Yankıları" başlıklı çalışması yazıldığı dönemde de çok dikkat çeken bir makaledir. Prof. Devlet bu makalede Berlin'de yayınlanan *Yanğa Milli Yul* ve Harbin'de (Mançurya) neşredilen *Milli Bayrak* gazetesinde Atatürk için ayrılan özel sayılarda anma merasimlerinin nasıl yapıldığı, Türkiye dışındaki Türk topluluklarında Atatürk'e olan saygıdan bahsetmektedir. Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, Türkiye'yi görmemiş, tanımamış olmalarına, çok kısa bir dönem haricinde tarihin hemen

hemen hiçbir safhasında siyasî, ekonomik veya kültürel temasta bulunmamalarına rağmen Türkiye Türklerine ve Atatürk'e Tatarların duyduğu bu sonsuz sevgi ve hayranlık ve onun kaybından dolayı duyulan büyük üzüntü soydaşlık yani aynı ırka mensubiyet duygusu ile izah edilebilirdi. Aynı zamanda Atatürk'ün ülkeyi dinamik bir devlet haline getirme başarısı dünyadaki bütün Türklerin Türkiye'ye gıpta ile bakmalarına sebep olmuştu. Prof. Dr. Nadir Devlet, 1552 yılından beri Rus hâkimiyeti altında yaşayan bir toplumun hürriyet özlemini, bu hayranlığın gıptanın çok daha yüksek olması şeklinde değerlendiriyordu (Devlet, 1988: 85-92).

Türk Dünyası ile ilgili kaleme aldığı çalışmalar, Prof. Dr. Nadir Devlet'in hayat öyküsü ile birleştiğinde onun mevcut bilgileri derleyen, sunan bir ilim adamı değil, bilinenleri değiştiren, yenileyen bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Devrin taleplerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini çok iyi kavrayan Prof. Devlet eskimiş, modası geçmiş bilgileri, algıları, eksiklikleri ortaya koyarak kendi tarihçiliğini şekillendirmeye çalışmıştır. Hocanın, çoğu zaman sert ve keskin tenkit üslubu, sadece tarihî gerçekleri göstermek için değildir. Bilhassa SSCB'deki eski sistem anlayışını, bunun tarihçilikteki yansımaları göstermek ve buna bağlı olarak yeni ve farklı bir bakış açısını ortaya koymak içindir.

Türk / Türkî /Tatar Kavramı: Prof. Dr. Nadir Devlet'in bir dönem ilim dünyasında hayli tartışılan Türk ve Türki tabirleri konusunda ne düşündüğü veya bu tartışmalara nasıl cevap verdiğini de incelemek gerekir. Onun için hocanın eserlerinin bütünü bu bakış açısıyla onun teorileri ve öngörülerıyla değerlendirilmelidir.

Türk ve Türkî tabirinin kullanım sebeplerini pek çok yerde açıklayan Prof. Dr. Nadir Devlet' e göre Batıda, SSCB Müslümanlarının ekseriyetinin Türk kökenli olmasına rağmen, onlar için ortak tabir olarak "Sovyet Müslümanları" tabiri tercih edilmekteydi. Anglo-Sakson literatüründe ise bu tabirle birlikte Türk halk ve uluslarını ifade etmek için "Turkic (Türkî)" tabiri de kullanılıyordu. Ruslar zaten uzun süreden beri Türkiye Türkleri için "turok", kendi hâkimiyetleri altındakiler için ise "tyurkskih narodov (Türki halklar)" veya "tyurkskii yazıçnie narodı (Türki dilli halklar)" tabirlerini kullanmaktaydılar. Böylece SSCB'de yaşayan değişik ulus adlarına sahip Türkler de kendi ortak adları olarak "Türkî halklar" tabirini tercih etmeye başlamışlardı. Çünkü onlar artık uluslaşma sürecine girmiş olup kendi özel adlarını (Azerbaycan Türkleri, Başkurt, Çuvaş, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen vb) ulus adı olarak kullanmaktaydılar. 1991'de sistem çöktükten sonra da "Türk", Türkiye'deki kullanımın tersine, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan soydaşlarının adı oldu.

Prof. Devlet, Türkiye'de "Türk" tabirinin hem soy hem ulus hem de vatandaşlık kavramlarını ifade etmek için kullanıldığını, bazen de bu üç kavrama tek bir adın verilmesinin bazı ters veya eksik anlamalara yol açtığını

söylemekteydi. Ona göre, bu kavram karmaşıklığını ortadan kaldırmak için “Türk” üst kimliğine (Oberbegriff) her bir Türk ulusunun kabul edeceği yeni bir ad bulmak veya Türk ile Türkî arasında bir tercih yapmak gerekecekti. Her ne kadar “Türkî” tabirinin dilbilgisi yönünden “Türk’e ait veya benzer” anlamını ifade eden bir sıfat olduğunu belirtse de, Prof. Dr. Nadir Devlet, Türklerin soy birliğini bildiren bir tabir olarak ve bu konuda nihai bir çözüm bulunana kadar kullanılmasının uygun olacağını ifade ediyordu (Devlet, 1987: 40-41; Devlet, 1999a:IX-X).

“Tatar” adının millî kimliği belirten bir ad olarak kullanılmasının çok karmaşık bir tarihi olup Prof. Devlet bu konu hakkındaki fikirlerini Tatarlar kimdir? Tatarlar ayrı bir millet midir? gibi sorular ileri sürerek mevcut teorileri delilleriyle açıklamıştır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Tatarların kimlik arayışında Türkçüler ve Tatarcıların bir uzlaşma neticesi olarak Türk-Tatar adının kullanıldığını söyleyen Prof. Devlet’e göre Sovyet döneminde millî şuur bastırıldığı için bu konuda bilimsel çalışmalar engellenmişti. SSCB’nin yıkılmasından sonra halkın kendi kimliğini “Tatar” adıyla açığa vurma eğiliminden bahseden Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre bir dönem Rusların kötülediği “Tatar” adını artık pek çok kimse çekinmeden kullanıyordu. Prof. Devlet 28-30 Ağustos 1997’de Rusya Federasyonu’na dahil Tataristan Cumhuriyeti’nin başkenti Kazan’da 2. Bütün Dünya Tatarları Kongresi’nde yaptığı konuşmada “Rusların kötü anlam vermeleri sebebiyle “Tatar” adını ulus adı olarak kullanmaktan kaçınmanın anlamı yok” diyerek Tatar adının cesurca kullanımı konusundaki teşvik edici fikirlerini de açıklamıştı (Devlet, 1996:191-202; Devlet, 1999b:165-166).

Ana Dil-Rusça ve Alfabe Meselesi: Prof. Dr. Nadir Devlet’in Türk Dünyası ile ilgili yazılarında üzerinde ısrarla durduğu ve çok önem verdiği konulardan biri de dil meselesiydi. Rusça, Türk Dünyasının mühim bir kültür unsuru olduğu gibi bu dille dünyaya çıkıldığı için medeniyet unsuruna da dönüşmüştü. Prof. Devlet’e göre Rusçanın bu özelliği şüphesiz bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Rusça gerek eğitimde ve gerekse yönetimde en mühim unsur olma vasfını korumuştur. Rusça, Türk Dünyasında sosyal, ekonomik ve hatta kültürel hayatta, Rus olmayan toplulukların birbirleri ile anlaşma aracı olarak kullanılıyordu. Türkoloji’nin meseleleri dahi Rusça tartışılırken gramerler de bu dilde yazılmıştı. Sovyetler Birliği döneminde gayri Rusların Ruslaştırma politikasının çok mühim bir problem olduğunu ortaya koyan ve tespitleri ile ilgili hayli makale kaleme alan Prof. Dr. Nadir Devlet çok önemli bir konuya dikkat çekti. Sovyetler Birliği’nde Rus olmayan halkların Rusça konusunda nasıl bir tarihî süreçten geçtiklerini yazdığı makalelerle, verdiği konferanslarla anlatmaya çalıştı.

Sovyetler Birliği’nde her zaman ciddi bir problem olan Ruslaştırma siyasetini Kazan Tatarları örneğinde dikkat çekmeye çalışan Prof. Devlet Tataristan’da Ruslaştırmanın Sovyetler Birliği’ndeki diğer Türk boylarına nazaran daha fazla olmasına onların uzun yıllardan beri Rus hâkimiyeti altında

kalmaları, şehirleşmenin diğer Türk boylarına nazaran yüksek olması vb. sebeplerden kaynaklandığını söylüyordu. 1982 yılında kaleme aldığı “Ruslaştırılmada Kazan Türkleri Örneği” başlıklı makalede ana dili, Rusça ve eğitim konusunu geniş bir açıdan sunan Prof. Devlet, Ruslaştırmanın en önemli sebebi olarak Sovyet yönetimini işaret etmekteydi. 1920’de Kazan Türklerinin büyük bölümünü sınırları dışında bırakan Tataristan Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyete muhtar statü verilmesi ile Tatarların siyasî ve hukukî kısıtlamalar sürecinin başladığını ifade eden Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre söz konusu tedbirlerin yetersiz olduğuna inanan Sovyet yönetimi Tatarların bu cumhuriyette çoğunluk teşkil etmemeleri için bölgeye Rusların gelmesini sağladı. Bu durum Kazan Tatarları arasında ekonomik ve siyasî tedbirlerle Ruslaştırma faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Buna ana dilde eğitim, ana dilde yayın kısıtlaması vb. kültürel tedbirlerin de eklenmesi ile Ruslaştırma politikaları hız kazandı (Devlet, 1982: 95; Devlet, 1983a: 85).

Rus olmayan halkların ana dillerini kullanmalarının yönetim, haberleşme, eğitim gibi hemen hemen her sahada yasaklandığını sadece evde kullanılan basit bir seviyeye indirildiğini anlatan Prof. Dr. Nadir Devlet, bu uygulamanın neticesinde anadilde eğitim veren okulların sayısının her geçen yıl azalmaya başladığını çünkü Rusçayı iyi derecede bilmeyenlerin yüksek tahsil yapma imkânının kalmadığını söylüyordu. Bu sebeple ebeveynler de çocuklarını Rus okullarına yollamak istiyorlardı. Rus olmayan halkların millî basın-yayınlarının çeşitli gerekçelerle sınırlandırılmış olduğunu belirten Prof. Dr. Nadir Devlet Türk boyları iki defa alfabelerini değiştirmek zorunda bırakıldığı için bunun yerine fonetiğe aykırı, telaffuzu bozan, Türklere tamamen yabancı Kiril (Rus) harflerin kullanılması mecburiyetinin getirildiğini ifade etmişti. Her Türk boyu için Kiril harfleri esasına dayanan ayrı ayrı alfabeler kültür yoluyla Ruslaştırma siyasetinin bir aşamasıydı (Devlet, 1993:143; Devlet, 1983b: 1-2).

SSCB’nin dağılmasından sonra Rusçanın güçlü etkisinin azalmaya başladığı bölgelerde başlayan dilleri zenginleştirme, yani yeni sözcükler türetme faaliyetleri millî bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre, bir zamanlar hemen hemen hiçbir fonksiyonu olmayan millî dilleri veya lehçeleri canlandırmak, bunu geniş halk kesimlerine yaymak ve devletlerin hayatın her alanında kullanılan ulusal diller derecesine getirmek tabii ki o toplulukların en doğal haklarıydı. Ancak bu yapılırken gerek Türkiye ve gerekse diğer cumhuriyetlerin aynı kavram için aynı sözcüğü almak yerine tamamen başka sözcükleri kullanmaya başlamaları sıkıntılı bir durumdu. Anlam kaymalarına rağmen bir cümle içinde kullanıldığı zaman bu kavramları hangi lehçede olsa da anlamak belki mümkündü ancak başka bir Türk topluluğunun bunu anlamaması da mümkündü. En azından uygarlığa mal olmuş sözcüklerin ortak olmasında yarar vardı. Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre, dil canlı bir varlıktı ve bütün Türk toplulukları için suni bir ortak dil yaratmak mümkün değildi (Devlet, 2000: 133-137).

Prof. Dr. Nadir Devlet'in üzerinde çok çalıştığı ve çok önem verdiği konulardan biri de Türk Dünyasında alfabe meselesi idi. İsmail Gaspıralı'dan başlayarak Türk Cumhuriyetlerinin Latin harflerine geçiş süreci boyunca alfabe konusu her zaman hocanın gündeminde oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulmasından hemen sonra o yıllarda halen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde bulunan 14 değişik Türk boyundan 30'u aşkın uzmanın katıldığı 18-20 Kasım 1991'de Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu düzenlendi. İnsanların anlaşmasının dil ile gerçekleştiğini söyleyen Prof. Devlet, bütün Türk halklarının aynı dili konuşması için ilk önce alfabe konusunun çözülmesi gerektiğinden yola çıktı. Bu sempozyum Türk Cumhuriyetlerinin yeni alfabe arayışları çerçevesinde Latin alfabesini benimsemelerine ışık tutan ve daha sonraki yıllarda da önemi zikredilen ilk bilimsel toplantı oldu. Sempozyum kayıtları 1992 yılında hazırlandı. Prof. Dr. Nadir Devlet, yayına hazırladığı bu çalışmanın önsözünde konunun boyutlarını incelemek, değişik Türk boylarına mensup temsilcilerin görüşlerini ve önerilerinin alınması amacıyla bu sempozyumun düzenlendiğini ifade ediyordu. Sempozyum amacına ulaştı ve oybirliği ile tavsiye kararları aldı. Türk Cumhuriyetlerinden ilim adamlarının belirttikleri görüşler, yapılan tartışmalar ve tavsiye kararlar ses bantlarına yapılan kayıtlar derlenerek bir kitapçık hazırlandı. (Devlet, 1992: 1-3.)

Ortak bir alfabe projesinin teklif edildiği bu ilk sempozyumdan sonra M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 20-21 Kasım 2018'de İstanbul'da İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumunu düzenledi. Sempozyumda, Türk Dünyasında alfabe sorunları ele alınarak ortak Türk Latin alfabesinin nasıl oluşturulacağı, nasıl bir geçiş süreci yaşanacağı farklı teklifler ve görüşlerle tartışıldı. Yedi maddeden oluşan sonuç bildirisi Latin alfabesi esaslı ortak alfabe konusunda yine önemli bir adımdı. *Bildiriler, Türk Dünyasında Ortak Alfabe. Uygulamalar, Arayışlar, Teklifler* adıyla Ötüken Neşriyat tarafından 2020'de yayımlandı. Prof. Devlet, düzenlenen bu ikinci sempozyumdan konunun önemine binaen büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etmişti.

Göçler ve Sürgünler: Prof. Dr. Nadir Devlet'in Türk Dünyasında göç ve sürgünlerle ilgili görüş ve düşünceleri sadece teorik bilgilere dayalı değildir. Hocamız çok küçük yaşlarda muhaceret hayatını bilen gerek kendisi gerekse ailesi olmak üzere göçmenliğin getirdiği bütün sıkıntıları yaşayan biri olarak ilerleyen dönemlerde çalışmalarının büyük bölümünü bu konuya ayırmıştır.

Prof. Dr. Nadir Devlet, Türklerin, tarih boyunca farklı sebeplerle ana yurtlarından göç etmek zorunda kaldıklarını ve bu göçlerin dünyanın farklı coğrafyalarındaki Türk topluluklarının varlığı gerçeğine dayandığını söylemektedir. İdil-Ural'dan, Kırım'dan Türkiye'ye Uzak Doğu'ya veya Batı'ya göç eden Tatarların bu göçlerin beraberinde getirdiği değişimleri ve etkileşimleri hazırladığı çalışmalarla ortaya koyan Prof. Devlet, bu göç ve sürgünleri bölgenin Ruslar tarafından yeniden şekillendirilmesi olarak yorumlamıştır.

1917 İhtilalinin yarattığı yeni Sovyet rejiminin Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan insanlara bu arada değişik Türk topluluklarına mutluluk değil, büyük felaket, ızdırıp, yokluk ve acılar getirdiğini söyleyen Prof. Devlet'e göre rejim kendini zorla kabul ettirmek için her türlü insanlık dışı politikayı uygulamaktan çekinmemişti. En büyük felaketler Stalin döneminde yaşanmış, 1926 ile 1936 yılları arasında çok sayıda Kazak ve Kırgız zorla yerleşik hayata geçirilerek yüz binlerce insan hayatını kaybetmişti. Aydınlar da çeşitli gerekçelerle sürgün edildi, çalışma kamplarına atıldı veya kurşuna dizildi. Bu uygulamadan 1917 İhtilaline katılan ve Bolşeviklere destek veren aydınlar da kurtulamadı.

Stalin'in uygulamalarının bununla sınırlanmadığını söyleyen Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, 1937'de ilk olarak Uzak Doğu'da yaşayan Koreliler, Japonya'ya casusluk yapıyorlar gerekçesiyle, topyekûn Orta Asya'ya sürgün edildiler. 1940 yılında ise Polonyalıların büyük bir kısmı Ukrayna ve Belorusya'nın batı kesimlerine sürüldüler. 1941 yılında Polonya'nın paylaşılması sona erip Sovyet-Alman İttifakı bozulup, Almanya'nın hücumu geçmesi üzerine, Ağustos ayında Volga Alman Muhtar Cumhuriyeti lağv edilmiş ve halk Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Sibirya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüşlerdi. 1942 yılına Leningrad civarındaki Finliler de aynı akıbete uğradılar. (Devlet, 1993:141)

İkinci sürgün dalgası ise 1943 ile 1944 yıllarında gerçekleşti. Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, bu sefer hedef kitle genellikle değişik Türk boyları ve Müslümanlar oldu. Kuzey Kafkasya'dan Çeçen-İnguşlarla, Karayay-Balkarlar; Kırım'dan Kırım Tatarları ile diğer azınlık Bulgar, Ermeni ve Yunanlar; Gürcistan'dan Ahıska Türkleri ve İdil boyundan ise Kalmuklar topyekûn sürgüne maruz kaldılar. Bunların biri hariç hepsi düşman Almanlarla işbirliği yapmakla suçlandılar. Ahıska Türkleri ise Türk gizli servisi ile temas kurmakla suçlanmışlardı. Sürgüne yollananlar sürgün esnasında çok kurban verdiler daha sonra da çok katı uygulamalara maruz kaldılar. Baltık ülkeleri tekrar Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetine girince suçlu olarak belirlenen 140.000 kadar Litvanyalı, Letonyalı ve Estonyalı da sürgüne uğradı. Bazıları ise doğrudan çalışma kamplarına yollandı. Özel iskân bölgelerine yerleştirilen sürgünler bu bölgeden kaçmaları halinde 20 yıl çalışma kampına mahkûm ediliyorlardı. 1949 verilerine göre 2.300.233 kişi bu şekilde sürgün edilmişti. (Devlet, 1993: 142-143). Vatanlarından sürülen, bir dönem sürüldükleri coğrafyalara dönmeleri engellenen, her tür asimile politikasına direnen sürgün edilmiş toplulukların Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre verdiği mücadeleler ve çektiği sıkıntılar sonucunda bir takım haklar elde etmiş olmaları büyük bir başarıydı. (Devlet, 1984: 102-107; Devlet, 1993: 142; Devlet, 2011:17-32)

Her göç ve sürgünde yaşanan dramatik olaylar, halkların belleğinde derin izler bırakır. Bu sadece bir yer değiştirme eylemi değil, nedenleri ve sonuçları ile toplumsal değişim ve dönüşümler açısından da önemlidir. Kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdan kopartılan insanların psikolojik acıları ve travmaları da

ortaktır. Bu gerçeklerden yola çıkarak Prof. Devlet, Stalin döneminde zorunlu göç ve sürgünlere maruz kalan Türkleri bilhassa Kırım Tatarlarının durumlarını yıllarca birçok çalışmasında dile getirerek yaşadıkları problemlerin geniş bir kitleye duyurulmasını da sağlamıştır. (Devlet, 1984:102-129)

Prof. Nadir Devlet'in Uzak Doğu'daki Tatar Başkurtların muhaceret hayatından bahsettiği eseri *Yıraq köñçığıstağı Tatar-Başqortlarğa ni buldı?*, (Uzak Doğu'daki Tatar-Başkurtlara Ne Oldu?) adını taşımaktadır. Bu eser, Prof. Dr. Nadir Devlet'in Tatarca kaleme aldığı bir çalışmadır. Bu çalışma XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Ruslar, İdil-Ural'da yaşayan Tatar Başkurtlar ve Rusya'daki diğer azınlıklarının Çin'in kuzey ülkesi olan Mançurya'ya nasıl ve ne şekilde gittiklerinden bahsetmektedir. Bu halkların Mançurya'ya oradan Çin'in diğer bölgelerine Kore'ye, Japonya'ya yayılmaları için Prof. Devlet ilk önce ekonomik daha sonra ise siyasî sebepler olduğunu ifade eder. İlk sebep 1898'de Doğu Çin Demiryolu'nun döşenmesi, ikincisi 1917 Rusya İhtilali'dir. Rusya'da ihtilalin büyümesi binlerce işçi, köylü, asker ve aydınının Mançurya'ya ve Uzak Doğu ülkelerine gidip sığınmalarına sebep olmuştur. Mançurya ve Uzak Doğu'nun başka ülkelerinde, 50 yıldan az yaşamalarına rağmen, Ruslar ve diğer azınlık halklar dinlerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Çünkü doğdukları yere geri dönmeyi hayal bile edememişlerdir. Hocamız eserin önsözüne bu satırlarla başlar (Devlet: 2005: 5-6). Kitapta, Doğu Çin Demiryolu hakkında bilgi verilip 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Japonya'nın Asya ve İslam Dünyası ile ilişkileri, Mançurya Devleti, Japonya'nın Çin'de İlerlemesi ve ardından Çin'de ve Mançurya'daki Ruslar ve azınlık halklar ile Türk-Tatarların çoğunlukta yaşadığı şehirler anlatılmaktadır. Mançurya, Çangçun, Mukden, Kore, Şangah, Japonya, Kobe, Nagoya vb. yerlerde Tatarların kurdukları dinî ve millî cemiyetler hakkında bilgi veren Prof. Devlet, Ayaz İshaki'nin İdil-Ural Türk Tatar Hareketi'nden ve Uzak Doğu İdil-Ural Türk-Tatar Müslümanlarının Kurultayından bahsetmektedir. Bu kurultayın bir sosyal etkileşim ve bilgi kaynağı olduğunu ileri süren Prof. Dr. Nadir Devlet, 1935-1945 yılları arasında Rusya dışında yaşayan Tatarlar için mühim bir hizmet olan ve Tatarca yayınlanan *Milli Bayrak Gazetesi* hakkında da bilgi vermektedir (Devlet, 2005: 70-75). Bu gazete Prof. Devlet'in anne ve babası tarafından neşredilmiştir. Kitap, Uzak Doğu'da kurulan cemiyetler, cami ve okullar tablosu ile listelenmiştir.

Göçler konusunda hocanın bir diğer eseri 2017 yılında basılan *Rusya Mültecileri. Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, adını taşımaktadır. Ana vatanları Rusya'nın dışında yaşayan Tatarların tarihî, sosyal, kültürel hayatlarının ele alındığı eser, Uzak Doğu, Türkiye, Finlandiya, İsveç, Avusturalya, Çin, Polonya, Letonya, Litvanya, Belorusya ve ABD'deki göçmen Tatarları incelemektedir.

Prof. Dr. Nadir Devlet'in sürgünler ve göçler konusunda vefatından hemen sonra (2021) yayınlanan *Türk Dünyası ve Göç. Vatandan Yeni Vatanlara*, (der. Çağla Gül Yesevi), İstanbul: Küre Yayınları adını taşıyan eser de bu bakımdan

çok anlamlıdır. Bu kitapta hocamız, “Türk Dünyasının Bir Ucundan Diğere Göç İzlenimleri” başlıklı bir yazı kaleme alarak katkıda bulunmuştur.

Millî Semboller/ Değerler: Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Dünyasında uluslaşma sürecinde veya bağımsızlığa geçiş dönemlerinde o devletin veya ulusun mevcudiyetini gösteren millî bayrak, millî marş gibi sembollerden yoksun olanların bunların muadili olabilecek millî sembollere sarıldıklarını, bunun bazen bilinçli bazen de bilinçsizce yapıldığını ifade etmiştir. Prof. Dr. Nadir Devlet’in belirttiği bu husus çok önemlidir. Zira zengin bir tarihe sahip olmalarına rağmen Türk Dünyasında bilhassa Sovyet döneminde geçmişle bağları tamamen zayıflatılan, rejimin istekleri doğrultusunda geleneklerini, edebiyatlarını ve tarihlerini öğrenen ve genç nesle bunları aktaran topluluklar benliklerini koruyabilmek için birleştirici özelliği olan bir takım sembolleri öne çıkartmışlardır. Prof. Devlet’e göre, destanların, bayramların, millî marşların millî şahısların (aydınlar, kahramanlar) millî sembol olarak ortaya çıkması bu ihtiyacın bir göstergesidir.

Tatarların, Sovyet döneminde tarihleri ile olan bağları sadece rejimin izin verdiği ölçüdeydi. Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre Tatarlar, millî geleneklerini, edebiyat ve tarihlerini koruyabilmek için bir takım sembollerden de istifade ettiler. Prof. Devlet’e göre Süyüm Bike ve Tukay millî semboller açısından her Tatar için anlamlı ve ilk sırada yer alan değerlerdi. 1988 yılında başlayan egemenlik/bağımsızlık mücadelesinde Tukay Marşı olarak bilinen “İ Tugan Tel (Ey Ana Dili)” adlı şiir, millî toplantılarda ayağa kalkarak söylenen bir anlamda sistemin Tatar halkına yaptığı zulüm ve kısıtlamaların başkaldırısı oldu. (Devlet,1987b: 93-95; Devlet, 1993b: 81-82) Prof. Devlet’e göre bu şiir ve marş hem istiklalden yoksun Tatar halkının bağımsızlığına özlemi hem de dil, millî edebiyat ve vatan sevgisi gibi Tatarlığın kültürel değerlerini yansıtan bir araç haline gelmişti (Devlet, 1997a:88-97).

Türkleri birleştiren en önemli manevî unsurlardan biri dindir. İdil Bulgarları 922’de resmen İslamiyet’i kabul edince aynı yüzyılda diğer Türk boyları da İslamiyet’e geçmişlerdir. İslamiyet Ruslara karşı mücadelede, millî benliği korumada çok önemli bir rol üstlenirken bilhassa Ruslaştırma siyasetine karşı da büyük bir engel teşkil etmiştir. Prof. Dr. Nadir Devlet Sovyetler Birliği döneminde “İdil Ural’da İslamiyet’in Durumu”nu anlatan makalesini 1987 yılında kaleme almıştır. İslamiyet’in 922 ve 1552 yılından itibaren İdil Ural Türkleri arasında yayılması, ardından gelen işgaller, yok edilmişler ve katı tedbirlerin dini nasıl etkilediğinden bahseden Prof. Dr. Nadir Devlet’e göre bu ağır baskılara bölge Türkleri millî benliklerini sadece İslamiyet’e dayanarak koruyabilmişlerdir. Sovyetler Birliği’nde yürütülen Ateizm politikasının yöneticiler için müspet, Müslümanlar için menfi sonuçları olduğunu gösteren makale, Sovyet sosyolojik inceleme ve istatistiklerine dayanarak yorumlanmıştır (Devlet, 1987c: 109-122).

Millilik özelliği taşıyan gelenek göreneklerin, bayramların Türk Dünyasında yaşatılmasını ve bu günlerin birleştirici etkisinin çok önemli olduğunu ifade eden Prof. Devlet, Nevruz'un bilimsel olarak incelenmesinin önemine de dikkat çekmiştir. Çünkü milletlerin millî değerlerinin gelişmesinde ve korunmasında gelenek-göreneklerin, törenlerin ve bayramların büyük rolü vardı. SSCB'de rejimin değişmesi ile çeşitli Türk toplulukları eski Nevruz geleneklerini yeniden sahiplendiler. Millî değerlerin güçlenmesi, geleneklere, bayramlara, kutlamalara ilginin artması ile Nevruz gibi herkesin bayramı olarak kutlanan değerler de canlandı. Sovyetlerin yasaklamalarından sonra unutulmuş eski geleneklerin tekrar hayata taşınması ile Prof. Dr. Nadir Devlet, Nevruz kutlamalarının Türk Dünyasında millilik vasfı taşıyan bir bayram haline geldiğini söylüyordu. Bu amaçla M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Nevruz'un tarihî kökenleri ve değişik Türk topluluklarının Nevruz gelenekleri hakkında 20 Mart 1998'de "Nevruz Konferansı ve Kutlamaları" konulu bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda sunulan bildiriler yayına hazırlanarak *Türk Dünyasında Nevruz*, (haz. Nadir Devlet), M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul 1999 adıyla basıldı (Devlet, 1999c: 4-9).

Stratejik Meseleler: Prof. Dr. Nadir Devlet'in çalışmaları tasnif edildiğinde Türk Dünyası ile ilgili hemen her coğrafi bölgenin gerek tarihleri gerekse çağdaş durumları hakkında yazdığı görülmektedir Türk tarihi ve uluslararası önemi olan, stratejik hassasiyet içeren konulardan oluşan çalışmaları, Prof. Devlet'in sorduğu sorulara cevaplar arayan, muhtemel sonuçları değerlendiren, bağlantı kurabilen tarihçiliğine dayanmaktadır.

Prof. Dr. Nadir Devlet, Marmara Üniversitesi'nde 2000'de USKAB adıyla kurulan Uluslararası Stratejik Konular Araştırma Birimi'nin Başkanlığını da yaptı. Ülkemizin en önemli meseleleri arasında olan "Ermeni Sorunu ve bunun dünya ülkelerinin parlamentolarında tanınması" için yapılan propagandalara karşı çalışmalar yürüttü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan "homecide" cinayet ve "ecoside" çevre tahribatı gibi tabirlere benzetilerek yaratılan "genocide" soykırım kavramının bir insanlık suçu olarak algılandığını, bir topluluğun halkın sistemli şekilde yok edilmeye çalışılmasını anlattığını belirten Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, soykırım tabiri İkinci Dünya Savaşı'nın ürünüydü. Nazi Almanyası'nda başlıca Yahudilere karşı işlenen suçu vurgulamak için kullanılmıştı. Almanya'nın savaşı kaybeden ülke olarak galiplerin direktif ve suçlamalarını itirazsız kabul etmek zorunda kaldığını ifade eden Prof. Devlet'e göre yine bu dönemde SSCB'de Stalin'in topyekûn sürgüne tabi tuttuğu sayıları milyonları aşan Kırım Tatarları, Çeçen İnguşlar, Karaçay Balkarlar, Ahıska Türkleri ve Almanların yarısının bu sürgün esnasında hayatlarını kaybetmiş olmalarına rağmen SSCB, bir soykırım suçlamasına maruz kalmamıştı. Çünkü SSCB o dönemlerde galipler safında bulunuyordu. Sonuç olarak yurt dışındaki soykırım iddialarının tarihî gerçekleri aramaktan çıkıp siyasî bir boyut kazandığını gündeme getiren Prof. Dr. Nadir Devlet "savaş şartlarında meydana gelen ve gerek Türk gerekse Hristiyan toplulukları ızdıraba

boğan olaylardan tek taraflı intikam almak isteyen, Türklerin her zaman haksız olduğunu düşünen şahıs veya kurumlar gerek yabancılar gerekse kendi içimizde olacaktır” demiştir.

Türklerin yoğun olarak yaşadığı Bağımsız Devletler Topluluğu’nu siyasî, idarî ve demografik yönlerden ele alan Prof. Devlet, çalışmalarında eski Sovyet sisteminin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarına da yer vererek bu sayede okurun ana konuyu ve metni daha iyi anlamasını sağlamaya çalışmıştır (Devlet,1999b: 271-282). Pek çok makalesinde güvenlik sorunları ile ilgili tespitlerde bulunan Prof. Dr. Nadir Devlet, Avrasya’da kriz bölgelerini analiz ederek muhtemel sorunları incelemiş, Türk dünyası enerji politikalarını aktarmıştır. Akılcı politikalar yürütülmediği takdirde bazı durumlarda dış tahriklerin de etkisiyle ihtilafların ciddi sürtüşme ve çatışma boyutuna ulaşması tehlikesinin her zaman olabileceğini söyleyen Prof. Devlet, bunun meydana gelmemesi için sorunların bilimsel bir şekilde araştırılarak çözüm yolları bulunmasının önemine dikkat çekmiştir (Devlet, 2008: 479-487; Devlet, 2007: s. 93-107.)

Prof. Dr. Nadir Devlet Türk Cumhuriyetleri ile daha doğrusu soydaşlarımız ile ilişkilerimizi daha da geliştirmek için neler yapılması gerektiğini verdiği konferanslarla, raporlarla, sunulan bildirilerle defalarca dile getirmiştir. Buna göre her şeyden önce kurumlar arasında gerçek koordinasyon sağlanmalı, ilişkilerdeki psikolojik faktör incelenmeli, siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler dünya ve o ülkelerin gerçeklerine göre yeniden düzenlenmelidir. Hocamızın üzerinde en çok durduğu husus, Türkleri birleştiren ve ayıran faktörlerin psikolojik sebepleriydi. Bu detaylar Çağdaş Türk Dünyası dersinde hocanın anlatımı ve örneklendirmeleriyle henüz lisans döneminde öğrencilere kazandırılırdı. Bu, dönemine göre farklı seviyede bir ders anlatım tekniği idi. Prof. Devlet, bilginin çok önemli bir aydınlanma olduğuna dikkat çekerek bilhassa gençler için ders kitapları da kaleme aldı.

Araştırma projelerine büyük önem veren Prof. Dr. Nadir Devlet bu tip projelerin hazırlanmasını da teşvik etmekteydi. Bu amaçla M.Ü. Araştırma Fonu’nun maddî desteğiyle 1995-1997 yılları arasında Rusya Federasyonu İdil-Ural bölgesindeki Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan Cumhuriyetlerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarının incelendiği bir alan araştırmasının ön şartlar da dahil olmak üzere hazırlık çalışmalarını en ince ayrıntısına kadar planladı. Bu bölgeleri kapsayan ekspedisyona Yrd. Doç. Dr. İsmail Türkoğlu ile birlikte giden hocamız ekspedisyonda günlük olarak tuttuğu kayıtları *İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar-Başkurlar-Çuvaşlar* adlı bir kitapta yayımlandı (Devlet, 1997: 143s)

Sık sık yurt dışından burs ve davetler alan Prof. Dr. Nadir Devlet bu ülkelerde de çok iyi tanınmaktaydı. Kongre, sempozyum gibi yurt dışı faaliyetlerinin dışında özellikle UNESCO tarafından 17 Nisan-20 Haziran 1991’de düzenlenen İpek Yolu Projesi-Dostluk Yolu Ekspedisyonu denilen bir

projeye davet edilerek 200 kişilik bir ekiple Orta Asya'yı gezdi. Burada çekilen fotoğraflar daha sonra bir fotoğraf albümü şeklinde yayınlandı. *İpek Yolu* başlıklı bu albüm çalışması hocanın uzun yıllar boyunca arşivlediği görsel malzemelerin sunumu olduğu gibi İpek Yolu ekspedisyondaki anı ve günlüklerini de ihtiva ediyordu. Söz konusu yıllarda bu coğrafyalar hakkında henüz detaylı bir bilgiye sahip olunamadığı düşünüldüğünde her bölge için tasnif edilerek hazırlanan fotoğraflar ilim dünyası için büyük bir hizmetti (Devlet, 1999d: V-VI).

İpek Yolundaki Türklerin Dünü ve Bugünü adlı çalışma 2018'de Aydın Üniversitesi tarafından yayınlandı. Çalışma aynı zamanda hocanın bu bölgeler ve değişik Türk toplulukları hakkındaki izlenimlerinin de bir kesitiydi. Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre, İpek Yolu ve bu yol üzerindeki ilişkileri, mücadeleleri iyi bilmeden, tarihî ve kültürel unsurların yayılışını doğru anlamak mümkün değildi.

Sonuç

Prof. Dr. Nadir Devlet'in her türlü yeniliğe açık oluşu, yeni yayınları takip etme, ilgi çekici şeyleri başkalarıyla paylaşma, çağın gerekleri olan teknolojik gelişmelerden uzak kalmayıp bunu bilhassa hayata ve çalışmalarına uyarlaması en önemli özelliklerindendi. Titizliğini çeşitli fırsatlarda ifade ederken çalışmanın daha sistemli olması ve istenilen bilgilere daha kolay ve çabuk ulaşılabilmesi için gerek idareciliğinde gerekse bilimsel faaliyetlerinde kendine özgü planlamalar uygulamıştı. Görev şuurunu, çalışkanlığı en çarpıcı özelliği olup, bir işi sonuna kadar götürmesi, yanlıyla mücadelesi ve faydalı olduğuna inandığı işler yapması da hocanın en belirgin yönleriydi.

Bir ilim adamının sorgulayıcı ve şüpheli olması gerektiğini söyleyen Prof. Dr. Nadir Devlet'e göre ilmi şüphecilik bir akademisyen için en önemli vasıflardan birisi idi. Eleştiri mekanizması çok güçlüydü. Bilhassa öğrencilerine doğrudan hatayı söylemesi de onların ileride mahcup olmamaları içindi. Prof. Dr. Nadir Devlet akademik hayatı boyunca çok farklı ödüllerle de mükafatlandırıldı. Bu ödüller onun için yaptığı çalışmaların halkı bilinçlendirmek adına katkı sağlaması daha doğrusu işe yaraması açısından anlamlıydı. Emekli olduktan sonra da çalışmalarına ara vermeden devam etti. Prof. Dr. Nadir Devlet, dünyada ve Türkiye'de yaşanan siyasî, sosyal ve kültürel gelişmeleri, konuyla ilgili görüşlerini internet yayıncılığı vasıtasıyla aktarmaya çalıştı. Türk dünyasını tarih, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyolojik açıdan yaşanan değişimleri yakından izleyen, gelişmeleri değerlendiren ve bunları öğrencileri ile paylaşan Hocam Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk dünyasına önemli katkısı olan bir bilim adamı olmuştur. Eserleri ve fikirleri ile bize yol göstermeye devam edecektir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Nesrin Sarıahmetoğlu (%100)
Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.
İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Devlet, Nadir. (1982). Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 21, s. 87-95.
- Devlet, Nadir.(1983a). A Specimen of Russification: the Turks (Tatars). *Central Asian Survey*, 2, s. 79-88.
- Devlet, Nadir. (1983b). Sovyetler Birliği'ndeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s.1-10.
- Devlet, Nadir. (1984) . Topyekün Sürgünün 40. Yılı Kırım Türklerinin Sürgün Sonrası Faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 33, s. 102-129.
- Devlet, Nadir. (1987a). *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*, (haz. Nadir Devlet, İnci Enginün, Emine Gürsoy Naskali), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 29-30 Eylül 1986'da düzenlenen Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, İstanbul.
- Devlet, Nadir. (1987b). Was Tukay an Atheist? On the Occasion of His 100th Anniversary. *Central Asian Survey*, 6, s. 93-98.
- Devlet, Nadir. (1987c). İdil-Ural'da İslamiyetin Durumu. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, 1983-1987, s.109-122.
- Devlet, Nadir (1988). Atatürk'ün Ölümünün Tatar Türkleri Arasında Yankıları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Atatürk'e Armağan*, s. 85-92.
- Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu, 18-20 Kasım 1991*. (1992). (haz. Nadir Devlet). İstanbul: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Devlet, Nadir. (1993). *Çağdaş Türkler*. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. Ek cilt, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Devlet, Nadir. (1995). Rusya Federasyonunda Bağımsızlık Hareketleri. *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, s. 167-189
- Devlet, Nadir. (1995/1996). Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin Türk Tarihine Bakışı. *Avrasya Etüdleri*, 4, s. 92-104.
- Devlet, Nadir. (1996) . XX. yy'da Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu, *Belleten*, c. LX, 227, s. 191–202.
- Devlet, Nadir. (1997a). Diasporadaki Tatarlar ve Tukay (Doğumunun 110. Yılında). *Türk Yurdu*, 406, s. 88-97
- Devlet, Nadir. (1997b). *İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*. Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Devlet, Nadir. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919)*. İstanbul: .Ötüken Yayınları.
- Devlet, Nadir. (1999a). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. 2. bsk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Devlet, Nadir. (1999b). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları. *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 271-282.

Devlet, Nadir. (1999c). Türk Dünyasında Nevruz. *Türk Dünyasında Nevruz* (haz. Nadir Devlet) İstanbul: M.Ü. Türkiyat Enstitüsü Yayınları, s. 1-9.

Devlet, Nadir. (1999d). *İpek Yolu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Devlet, Nadir. (2003). Türk Dünyasında Uygarlık Ölçütleri ve Sorunları-Dil Faktörü. *Üçüncü Min Jıldıktın Bocogosunda Türk Tsivilizatsiyası Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı (Kongre Bildirileri, 2-3 Ekim 2000, Bişkek)*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. s. 133-137.

Devlet, Nadir. (2005). *Yıraq könçığıstağı Tatar-Başqortlarğa ni buldı?*, Kazan : Kazan Devlet Universiteti,

Devlet, Nadir. (2007). Enerji Hatlarının Güvenliğinde Ülkelerin İstikrar Sorunları. *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*. (ed. Werner Gumpel-Alpay Hekimler). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını.

Devlet, Nadir. (2008). Gelecek On Yılda Avrasya'da Muhtemel Güvenlik Sorunları. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, s. 479-487.

Devlet, Nadir. (2011a). *Millet ve Sovyet Arasında. 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Devlet, Nadir. (2011b). *Bellek.-İnsan-Eser: Cengiz Dağcı*. (haz. Emel Kefeli-Nesrin Sarıahmetoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Türk Dünyasında Ortak Alfabe. Uygulamalar, Arayışlar, Teklifler, (ed. Okan Yeşilot vb). (2020). İstanbul: Ötüken Neşriyat

ТЮРКСКИЙ МИР И ТАТАРЫ В ИСТОРИОГРАФИИ ДОКТОРА, ПРОФЕССОРА НАДИРА ДЕВЛЕТА

АННОТАЦИЯ

Своими работами, научной серьезностью, дальновидными комментариями и определениями доктор, профессор Надир Девлет является уважаемым ученым, оставившим очень важный след в тюркской историографии. Областью изучения Надира Девлета является тюркский мир, и эта территория всегда разносторонне затрагивалась в его произведениях. Приняв в качестве рабочего принципа тщательное изучение всевозможных деталей в областях науки, большинство исследований Надира Девлета посвящено Волга-Уральскому региону. Интерпретируя как историю, так и текущие политические события этого региона в своем уникальном стиле, Надир Девлет раскрыл эти комментарии в своем анализе. Его работы, защищенные авторским правом, а также статьи, отчеты и документы, которые он написал за эти годы, являются очень важным источником данных для исследователей. В этих исследованиях Надир Девлет пытался представить глубину сюжетов не только через определенное событие, но и через многогранное повествование. Доктор, профессор Надир Девлет, обладающий динамичным и живым

пониманием истории, своими работами показал, насколько красочен тюркский мир и насколько богаты его имя и культура.

Надир Девлет, осуществивший политические изменения, происходившие в Советском Союзе за время существования системы, также часто писал о тюркских республиках, получивших независимость после распада Советского Союза. Он внес большой вклад в мир науки своими исследованиями, поделившись многими концепциями, терминами и предложениями по вопросам, которые были неизвестны или менее известны в те дни. Доктор, профессор Надир Девлет занимался своими исследованиями Волга-Уральского региона и татар в широких хронологических рамках, таких как Царская Россия, Советский Союз и постсоветский период.

Профессор Надир Девлет, указавший на многие проблемы, которые переживались в переходный период после распада Советского Союза и которые предстоит испытать в будущем, и, сделав необходимые предупреждения, показал, какое национальное самосознание у национальных общин в Российской Федерации, особенно у татар. Поскольку различные тюркские племена сосредоточены в регионах, являющихся географическим продолжением друг друга, он считал долгом будущих поколений писать содержательные статьи по истории, международным отношениям, экономике, социологии и стратегическим вопросам, касающимся почти каждого региона.

Одним из вопросов, на котором Надир Девлет настаивает и которому придает большое значение в своих работах о тюркском мире, является языковой вопрос. Поскольку русский язык является важным культурным элементом тюркского мира, он также превратился в элемент цивилизации, поскольку тюркский мир был представлен миру на этом языке. Надир Девлет, раскрывший, что политика русификации нерусских во времена Советского Союза была очень важной проблемой, и написавший много статей о своих определениях, обратил внимание на очень серьезные проблемы, объясняя, какой исторический процесс прошли нерусские народы в процессе русификации. Надир Девлет также написал немало статей на эту тему.

Исследования Надира Девлета о тюркском мире в сочетании с историей его жизни показывают, что он не ученый, который собирает и представляет существующую информацию, а ученый, который изменяет и обновляет то, что известно. Доктор, профессор Надир Девлет, хорошо понимавший запросы, нужды и ожидания того периода, пытался формировать собственную историографию, выявляя устаревшие сведения, представления и недостатки. Его мир идей, теоретические и концептуальные смыслы в этом мире идей будут поняты и осмыслены более глубоко с годами.

Ключевые слова: Надир Девлет, Волга-Урал, Татарстан, турок/тюрк, Казань.